

<https://doi.org/10.15407/econlaw.2023.01.071>

УДК 332.146.2 : 338.124.4:336:330.16

І.З. СТОРОНЯНСЬКА, д-р екон. наук, проф., заступник директора
ДУ «Інститут регіональних досліджень
імені М.І. Долишнього НАН України», м. Львів, Україна

 orcid.org/0000-0002-0237-1409

Л.Я. БЕНОВСЬКА, канд. екон. наук, старш. дослідник,
старш. наук. співроб. відділу регіональної фінансової політики
ДУ «Інститут регіональних досліджень
імені М.І. Долишнього НАН України», м. Львів, Україна

 orcid.org/0000-0002-6987-5724

ФІНАНSOVA ПОВЕДІНКА НАСЕЛЕННЯ В УМОВАХ ВІЙНИ: РЕГІОНАЛЬНІ ОСОБЛИВОСТІ

Ключові слова: населення, споживча поведінка, кредитно-інвестиційна поведінка, внутрішньо переміщені особи.

Проаналізовано особливості поведінки населення в умовах війни, з'ясовано фінансові аспекти та регіональні особливості, а також об'єктивні причини зміни споживчої та інвестиційно-кредитної поведінки населення в умовах війни. Досліджено особливості впливу когнітивних упереджень на поведінку населення. Виявлено відсутність «інфляційної психології» населення, що була притаманна попереднім кризам. Певною мірою це зумовлено переглядом цінностей та пріоритетів населення. З'ясовано, що на фінансові рішення внутрішньо переміщених осіб найбільший вплив через війну мала зміна підходів до управління власними коштами.

Вступ. Вітчизняний та світовий досвід свідчить, що економічна, фінансова чи політична нестабільність в країні має суттєвий вплив на зміну поведінки суб'єктів економіки. Попередні дослідження допомогли виявити особливості фінансово-кредитної та споживчої поведінки населення України в умовах поширення пандемії COVID-19 [1, 2]. Але сьогодні Україна переживає новий, небачений у сучасній історії виклик — розгортання росією повномасштабної війни, яка зумовила появу широкого спектра ризиків для людей та спричинила формування нових патернів фінансово-економічної поведінки населення. Водночас такі патерни нерідко мали регіональну специфіку, яка

Цитування: Сторонянська І.З., Беновська Л.Я. Фінансова поведінка населення в умовах війни: регіональні особливості. *Економіка та право*. 2023. № 1. С. 71—83. <https://doi.org/10.15407/econlaw.2023.01.071>

найчастіше визначається рівнем безпеки та територіальною віддаленістю від регіонів, де ведуться активні бойові дії. Уперше Україна зіткнулась з таким масовим переміщенням населення (більше чверті населення України була змушена покинути свої домівки), а внутрішньо переміщені особи (далі ВПО) стали новим суб'єктом економіки із характерними особливостями фінансової та економічної поведінки.

Аналіз останніх досліджень та публікацій. Чимало досліджень і рекомендацій щодо особливостей поведінки населення в умовах нестабільності зроблено вітчизняними вченими. Зокрема, науковці Інституту стратегічних досліджень Я. Жаліло [3], Я. Базилюк, Т. Гейко [4] дослідили проблеми та запропонували механізми зниження економічних загроз і заходи з подолання негативних соціально-економічних наслідків коронакризи. Ученими Інституту економіки та прогнозування НАН України, зокрема В. Гейцем, досліджені питання, пов'язані з кризою світової економіки [5], а О. Шаровим проаналізовано вплив зовнішніх загроз коронакризи на фінансову систему України [6]. Учені Державної установи «Інститут регіональних досліджень ім. М.І. Долішнього НАН України» дослідили фінансові детермінанти економічного зростання в умовах нестабільності на засадах поведінкової економіки [7, 8]. Проблеми банківського сектору під впливом коронакризи дослідили Б. Данилишин та С. Степанюк [9]. Проте нові реалії війни потребують поглиблених досліджень, а саме поведінкових аспектів діяльності суб'єктів економіки в умовах повномасштабної війни.

Метою статті є з'ясування змін фінансово-кредитної, споживчої поведінки населення в регіональному вимірі в умовах війни та виявлення особливостей поведінки ВПО.

Інвестиційно- (заощаджувально-) кредитна поведінка населення. Зазвичай кризові періоди в економіці різних держав супроводжувались зменшенням заощаджень населення і їх використанням більшої частки своїх доходів на споживання.

Причинами цього є: ріст темпів інфляції, яка найчастіше супроводжує кризи; зростання видатків сімейного бюджету на купівлю товарів першої необхідності; зниження довіри до вітчизняної банківської системи та державних інституцій. Однак дослідження інвестиційно-

кредитної поведінки населення під час кризи, викликані поширенням пандемії COVID-19, продемонструвало зворотні тенденції — збільшення обсягів і темпів зростання депозитів населення на тлі зниження облікової ставки НБУ та доходів населення загалом, а також зниження обсягів споживчого кредитування, зростання частки короткотермінових та проблемних кредитів [1].

Які ж тенденції визначали фінансово-кредитну поведінку населення після 24.02.2022? Якщо почати з 2021 р., то облікова ставка НБУ поступово зростала, а на початок війни вона становила 10 %. Проте уже з 03.06.2022 НБУ підвищує облікову ставку до 25 %, щоб обмежити стрімкі темпи інфляції. Гіпотетично такі дії мали призвести до здорожчання кредитів та зростання ставок депозитів.

Однак у разі збільшення облікової ставки НБУ на 15 % банківські ставки за депозитами населення зросли лише на 3,4 %. Водночас замість зростання відбулось зниження ставок за споживчими кредитами. Ставки, які з 2016 р. зберігалися на рівні понад 30 % річних, уже в перші місяці війни знизилися до рівня майже 20 % річних [9].

Отже, в умовах війни навіть різка зміна облікової ставки практично не мала суттєвого впливу на депозитний ринок. Значно вищу роль для депозитного ринку мав чинник невизначеності, породжений війною.

Слід виділити об'єктивні та суб'єктивні чинники ситуації, що виникла. Об'єктивними чинниками падіння попиту на споживчі кредити стали зниження платоспроможності позичальників (населення) через втрату роботи та джерел стабільних доходів, зменшення потреб населення в одязі, побутовій техніці, зміна пріоритетів та переоцінка цінностей в умовах війни тощо.

Під час бойових дій люди перманентно знаходяться у стресовому стані, а невизначеність щодо перспектив розвитку подій у країні посилює вплив когнітивних (психологічних) чинників. Зокрема, є такі когнітивні упередження, як: «*неприйняття ризику*» — перспектива втратити джерело доходу, товар / послугу, отриману за споживчим кредитом; «*інертність розподілу ресурсів*» — в умовах стресу люди не здійснюють радикального перерозподілу ресурсів; «*ефект невизначеності*» щодо перспектив майбутнього в умовах війни тощо.

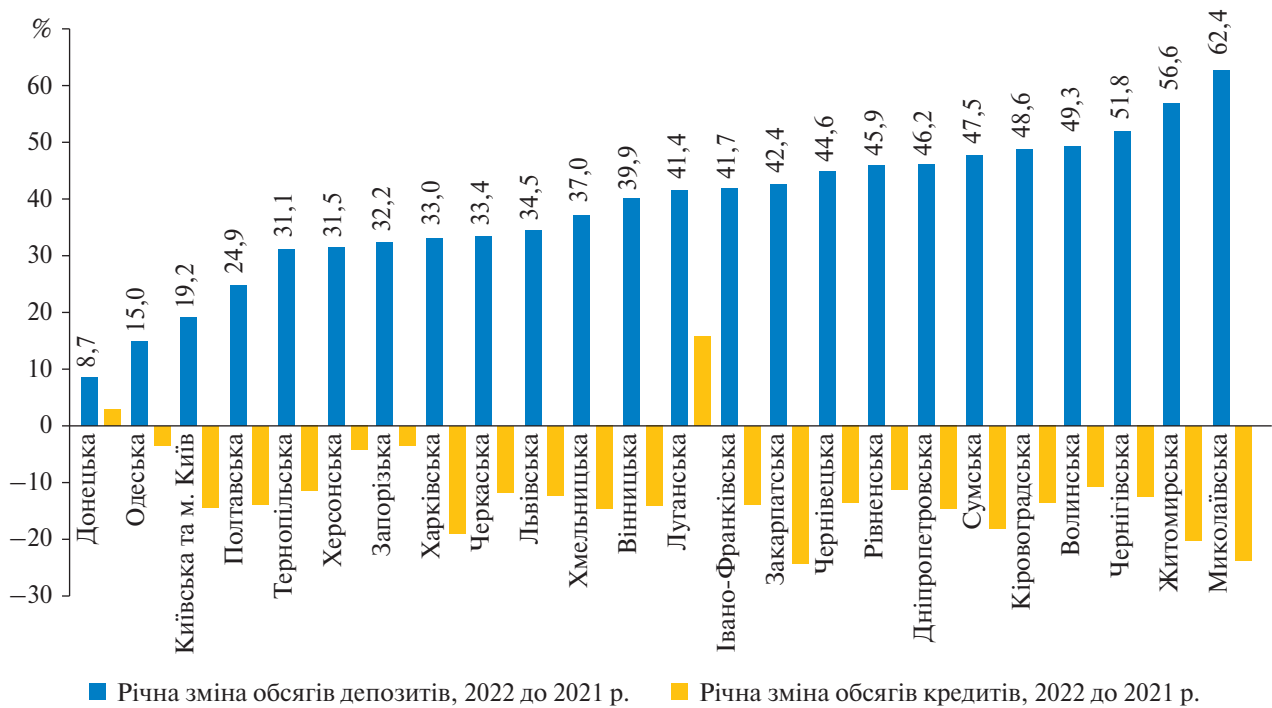

Рис. 1. Приріст депозитів, кредитів у 2022р., регіональний зріз, %²

Як і під час попередньої кризи відбулось зростання частки проблемних кредитів. За даними НБУ, їх частка станом на 01.12.2022 зросла до 36,8 %. Водночас суттєво зросла частка проблемних іпотечних кредитів, адже люди втрачали житло, яке перебувало в іпотеці, і зупиняли виплати за цими кредитами.

Доцільно звернути увагу на регіональні особливості кредитування населення в умовах війни (рис. 1). У 2022 р. зниження обсягу кредитів для населення спостерігалось у всіх регіонах, крім Луганської (+15,8 %) та Донецької областей (+3,1 %), які чи не найбільше постраждали в результаті бойових дій (рис. 2). Але така ситуація склалась лише за рахунок державних банків, які наростили залишки наданих послуг, і зумовлена вона реалізацією через ці банки державних програм кредитування, зокрема програми «Доступні кредити 5-7-9». Крім цього, значна частина населення цих областей втратила можливість повертати споживчі кредити¹ та відсотки за користування ними через відсутність доходів, виїзд за кордон

¹ Згідно з чинним законодавством під час воєнного стану залишається обов'язок повертати кредит і відсотки за кредит, але якщо позичальник не може вчасно погасити кредит за графіком чи відсотки, то банк не може його оштрафувати.

² Джерело: <https://bank.gov.ua/ua/statistic>

тощо. Ще одним поганим чинником можна вважати відсутність робочих банківських установ на більшості території цих областей. Так, станом на 01.04.2022 частка відділень системно важливих банків, що працюють у Луганській області, становила 0 %, а у Донецькій — 47 %, тоді ж як відповідний показник у західних та центральних регіонах становив ≤ 90 % [10].

Що стосується депозитів, то в умовах війни зростання їх обсягів в усіх без винятку областях (*min* Донецька (+8,7 %), *max* Миколаївська (+62,4 %)) потребує додаткового пояснення. Така ситуація спричинена як об'єктивними обставинами, так і ірраціональними рішеннями населення в умовах війни.

Основною об'єктивною причиною зростання обсягу залучених депозитів стала переоцінка валютних депозитів за новим курсом валюти. Водночас слід виокремити і поведінкові чинники. Так, на початку війни під впливом паники зріс попит на готівкову гривню, однак згодом, ставши перед вибором — довірити гроші банкам у кризовій ситуації чи зберігати їх вдома під загрозою ракетних обстрілів, вимушеного переміщення чи окупації — багато хто зробив вибір на користь банків попри те, що довіра до них у воєнний час знизилась. У регіональному розрізі найбільший приріст депозитів був у Миколаївській (62,4 %), Жито-

мирській (56,6 %), Чернігівській (51,8 %) областях. Власне у цих регіонах велись бойові дії, або вони найбільш до них наближені. У людей спрацьовувало когнітивне упередження «неприйняття непевності» людині притаманно надавати перевагу вимірному ризику, навіть підвищеному (у такому випадку — ризику надійності банку в умовах війни), як порівняти з невідомим (ракетним обстрілом чи евакуації).

Приріст валютних депозитів населення 2022 р. майже зрівнявся з приростом гривневих (27,3 та 30,0 %) при тому, що діяли мінімальні ставки за депозитами (середньозважена ставка — 0,6 %). Найбільша ставка (0,8 %) була у м. Києві та Київській області, а найменша (0,2 %) — у Черкаській, Хмельницькій, Вінницькій областях.

Однак розмір депозитних ставок був настільки низький, що не міг вплинути на рішення про відкриття депозиту. Натомість об'єктивним чинником впливу на приріст депозитів під час війни став дозвіл НБУ купувати безготівкову іноземну валюту за відчутно вигіднішим курсом, ніж в обмінниках чи в касі в банку, під строковий депозит терміном не менше трьох місяців. Населення використовувало цей механізм для конвертації власних гривневих заощаджень у валютні. Така практика набула широкого розповсюдження, адже під час російської агресії посилювалась недовіра до вітчизняної валюти. Панічні настрої та «*підтверджуване упередження*» лише прискорювали ці процеси. Населення проєктувало можливість різкої інфляції, яка є в часі попередніх криз («*ілюзорна кореляція*» — люди бачили зв'язок між різними подіями). Такі настрої посилювала також невизначеність ситуації щодо подальшого розвитку воєнних дій, що породжувало страх у населення, котре схильне уникати ситуацій, ймовірність яких не визначена через нестачу інформації (ефект невизначеності).

У довоєнний час досить поширеним видом інвестування населення були **житлові інвестиції, найчастіше у новобудови**. Зокрема, кількість інвестиційних угод на первинному ринку житла на кінець 2021 р. становила орієнтовно 50—55 % від їх загальної кількості. Приблизно третина покупців вкладали кошти в придбання двох і більше квартир для подальшого продажу. Інвестиції в «котлован» за 3—4 роки приносили дохідність у 30—50 %, або 7—10 % річних.

В умовах війни та підвищених ризиків така дохідність стала неприйнятною [11].

Поведінка потенційних інвесторів / покупців житла змінювалась залежно від ситуацій на фронті. Якщо на початку війни зростав попит на оренду житла (у Тернопільській області на 373 %, Закарпатській — на 316 %, Хмельницькій — на 280 %) [12], то згодом платоспроможне населення стало відмовлятися від дорогого орендованого житла та планувати майбутнє й інвестувати в нерухомість у найбезпечніших регіонах. Сприяло цьому відкриття раніше «замороженого» доступу Міністерством юстиції України до майнових реєстрів, щоб не допустити втручання в систему і незаконного заволодіння житлом. Найбільше зростання вартості цін на житло в новобудовах у I півріччі 2022 р. є в західних регіонах (Львівська (+7133 грн за м²), Закарпатська (+7107 грн за м²)), а зниження цін у прифронтових чи найбільш наближених до рф регіонах (Сумська (–2252 грн за м²)) (рис. 2). Отже, основним критерієм інвестицій у житло під час вибору регіону в умовах війни є безпека та віддаленість від кордону з рф.

Винятком із зазначеної тенденції є Дніпропетровська область, яка демонструє 2022 р. найвищу середню вартість квадратного метра житла (на рівні Львівської області), що знаходиться у безпосередній близькості до територій, де ведуться активні бойові дії. Крім цього, область частіше за центральні та західні регіони зазнає ракетних обстрілів. Одним з чинників такої ситуації можна вважати велику кількість ВПО, які переїхали переважно з Донецької, Луганської областей, однак вони спрямовані на оренду житла, а якщо і купують, то зацікавлені у квартирах, які вже готові для проживання (тобто віддають перевагу квартирам на вторинному ринку). За даними аналітиків ЛУН [14], кількість угод щодо продажу житла на первинному ринку у Дніпрі впала на 90 %, водночас ціна на квадратні метри не впала, ба навіть зросла. Чим пояснити такі тенденції? Об'єктивними чинниками слід вважати прив'язку цін на житло до валютного курсу (знецінення гривні вплинуло на зростання ціни квадратного метра житла), а також збільшення собівартості будівництва через інфляційні процеси. Проте не слід упускати і поведінковий чинник — в умовах кризи і надвисокого рівня невизначеності забудовники схильні

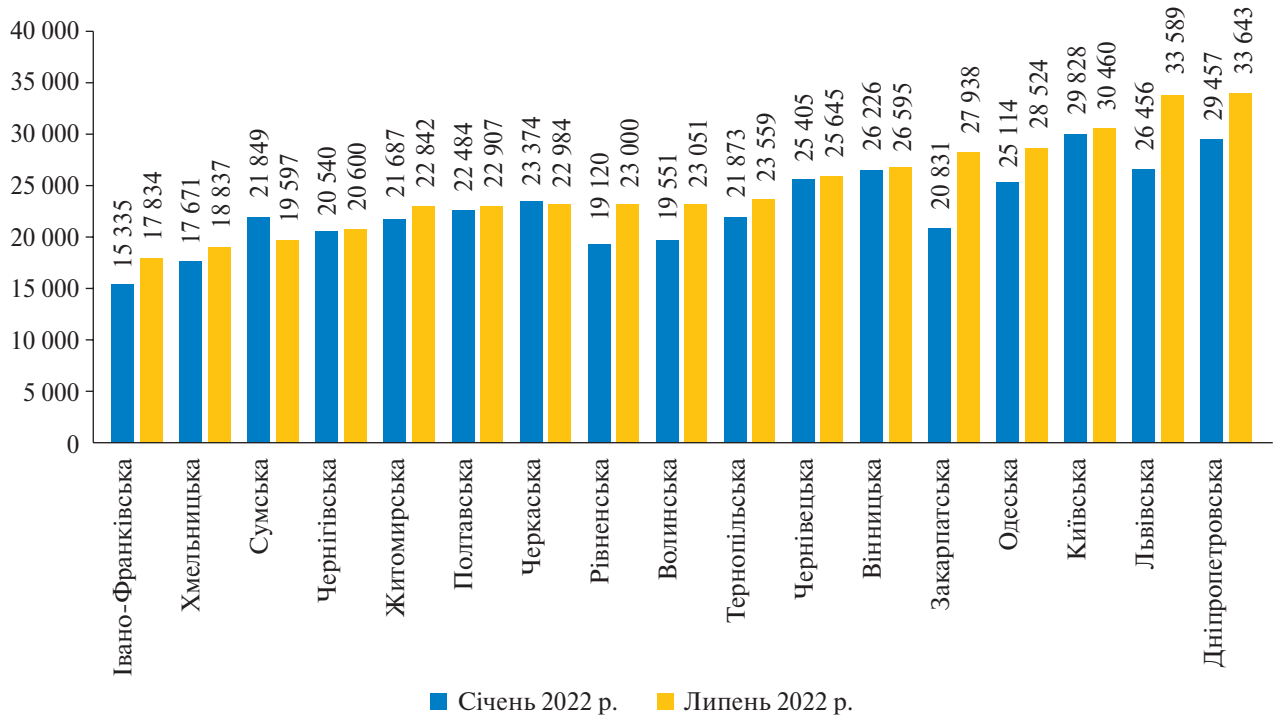

Рис. 2. Зміна середньої вартості квадратного метра житла у новобудовах в розрізі регіонів, грн (за даними [13])

обирати «очікувальну» стратегію, сподіваючись на відновлення попиту після завершення бойових дій.

Потрібно наголосити на відмінності поведінки населення в частині житлового інвестування в умовах війни, що різниться від поведінки під час попередніх криз. У часи попередніх економічних криз населення, очікуючи зростання темпів інфляції, вкладало кошти у нерухомість, щоб уникнути знецінення грошей. Інвестуючи у нерухомість, людина була впевненою у цьому вкладенні і у майбутній прибутковості — нерухомість завжди можна продати чи здати в оренду. Натомість значно вищий рівень невизначеності та практично неможливість планування майбутнього в умовах війни зумовили стрімке падіння житлового інвестування після 24.02.2022. За такої умови фінансові та економічні чинники відійшли на другий план, визначальним став безпековий чинник — під час війни людина не може бути впевненою у цілісному збереженні нерухомості. Війна породжує страх у населення, яке схильне уникати ситуацій з високим ризиком невизначеності.

Отже, особливістю сучасної кризи є розбалансування первинного ринку нерухомості — є одночасне існування «відкладеного» попиту з боку населення на нерухомість та «відкла-

деної» пропозиції з боку забудовників, які не схильні знижувати ціни, щоб зрівноважити ринок.

Споживча поведінка населення. Характерними рисами споживчої політики населення в умовах фінансово-економічної кризи 2020—2021 рр. (зумовленої поширенням пандемії COVID-19) були: поширення інфляційної психології, активне споживання діджиталізованих послуг, розвиток «локалізму» (спрямованість на споживання місцевих товарів і послуг), зміна базових звичок споживачів. Користь отримали ті суб'єкти господарювання, що зуміли передбачити «ефект невизначеності», запропонувати нові послуги та створити середовище довіри споживача.

Якщо порівняти тенденції змін на ринках товарів і послуг в умовах пандемічної кризи та під час війни, можна зазначити, що спільною рисою було активне зростання цін на різні групи товарів. Однак цього разу прискорення темпів інфляції було зумовлено безпековим, а не економічним чинником. Найбільший ажіотаж, дефіцит і зростання цін є на ринку палива. Водночас прослідковувалась чітка залежність між дефіцитом палива та розвитком подій на фронті (перші дні війни, ракетні обстріли Кременчуцького нафтопереробного заводу, зростання попиту на пальне для генераторів,

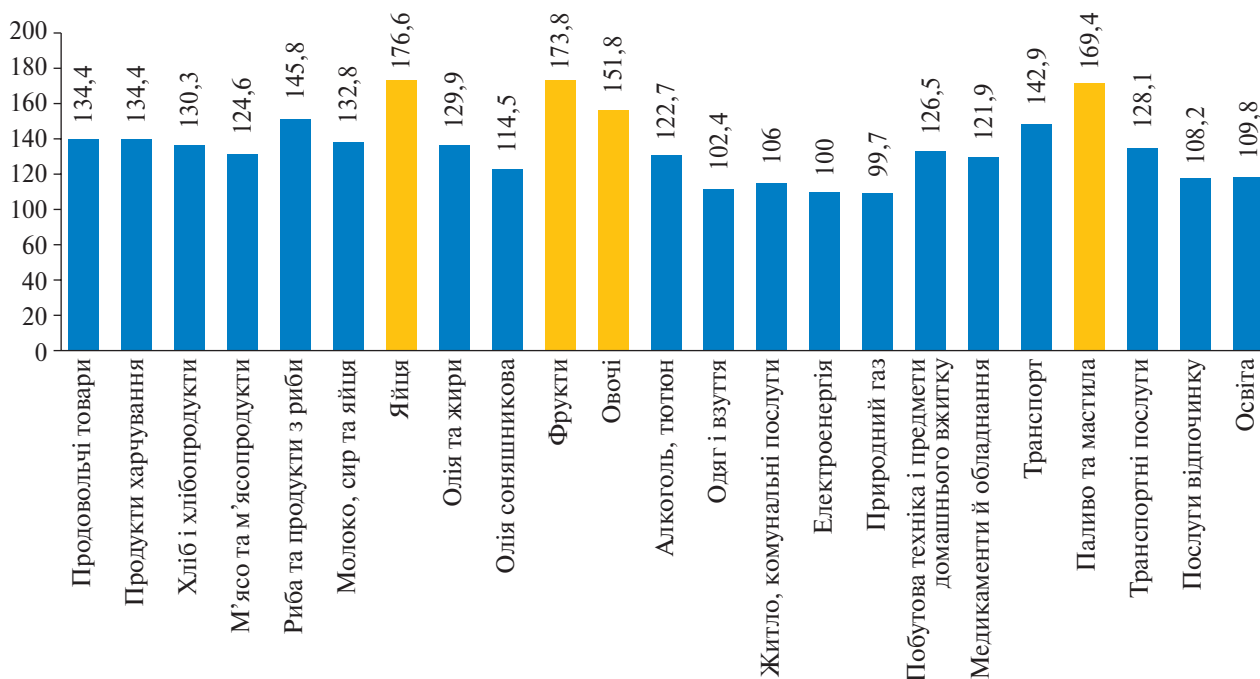

Рис. 3. Індекс споживчих цін на різні групи товарів та послуг 2022 р., %³

руйнування енергетичної інфраструктури тощо). Іншою особливістю стало зростання попиту та цін на окремі види продукції через окупацію територій, що спеціалізувались на їх виробництві. Зокрема, окупація Херсонської області, блокування портів у Одеській області спричинили стрімке зростання цін та овочі, фрукти, яйця (рис. 3).

На противагу попереднім кризам 2022 р. не відбулось розгортання «інфляційної психології»⁴ населення. В умовах війни люди не поспішали витратити гроші, навіть якщо розуміли, що ціни на товари зростатимуть у найближчій перспективі. Певною мірою це зумовлено переглядом цінностей і пріоритетів населення, вимушеним переселенням значної кількості людей (більшість ВПО не схильні робити запаси, оскільки здебільшого не мають

чіткого розуміння тривалості вимушеного переселення, постійних житлових умов, достатніх фінансових ресурсів тощо), зниженням доходів населення на тлі відсутності розуміння напряму розвитку подій, що спонукає до збереження фінансових ресурсів тощо.

Населення стало менше робити спонтанних покупок (лише 15 % населення мало змогу робити такі покупки), натомість стало більше орієнтованим на планові покупки (76 % населення намагались здійснювати винятково планові покупки) [15].

Іншою тенденцією, що є відмінною від попередніх криз, стало фокусування уваги на бренд і виробника продукції. Люди категорично відмовляються купувати продукцію російських брендів чи компаній, що присутні на російських ринках попри санкційні обмеження. Натомість надають перевагу українським брендам. Прикладом є досвід релокації з м. Рубіжне у м. Львів підприємства *Dodo Socks*, яке виготовляє «харизматичні» шкарпетки з фразами нашої перемоги («Шо по русні?», «Паляниця», «100 % бавовна» та «Хочу 100 млн мертвої русні» тощо) та спрямовує частину коштів з реалізації до фонду «Повернись живим». У 2022 р. під час війни попит на шкарпетки *Dodo Socks*, попри їх високу ціну (як порівняти з продукцією інших виробників), зріс у декілька разів.

³ Джерело: <https://www.ukrstat.gov.ua/>

⁴ Інфляційна психологія населення проявляється у спонуканні споживачів витратити кошти швидше через те, що вони переконані, що ціни зростатимуть. Обґрунтування цього рішення полягає в тому, що споживачі вважають, що можуть заощадити трохи грошей, якщо купувати товар зараз, а не пізніше. Інфляційна психологія спирається на досить очевидну основну ідею, що якщо ціни зростають і зростали в минулому, то багато людей будуть очікувати, що ціни будуть зростати і в майбутньому («упередження доступності»).

На противагу пандемічній кризі в умовах війни є зниження обсягів онлайнної торгівлі, яка зазнала шокового падіння в перші місяці війни і лише згодом дещо стабілізувалась після масового переміщення людей та облаштування їх на новому місці. Регіональні особливості ринку онлайнної торгівлі полягали у падінні попиту в одних регіонах та зростанні в інших, залежно від напрямків переміщення людей. Особливістю онлайнної торгівлі під час війни стало зростання попиту на товари, що забезпечують базові потреби: продукти харчування, сигарети, медикаменти, взуття та одяг, гігієнічні та господарчі товари, предмети для тварин. Натомість до мінімуму знизилась купівля брендівих та дорогих марок (у різних групах товарів). Крім цього, складнощі забезпечення логістики у постраждалих від війни регіонах змусили багато торговельних мереж відмовитись від продажів у цих регіонах.

Розгортання повномасштабної війни російською федерацією стало визначальною причиною для надстрімкого зростання кількості ВПО. ВПО не є новим явищем для нашої держави, адже війна в Україні триває з 2014 р. Станом на I півріччя 2018 р. чисельність ВПО з окупованого Донбасу та Криму становила 1515 тис. осіб. А вже на кінець 2022 р. чисельність ВПО через повномасштабну війну в Україні була 3620 тис. осіб [16]. Україна вперше зіштовхнулася з одночасним переміщенням такої великої кількості населення. Результатом цього стало суттєве зростання навантаження на соціальну, інженерну, транспортну інфраструктуру, місцевий ринок праці в регіонах, куди переміщались ці особи. Аналіз регіональних переміщень ВПО (рис. 4) дав змогу з'ясувати таке:

- найбільша кількість офіційно зареєстрованих ВПО 2022 р. була у Харківській (442,5 тис. осіб), Дніпропетровській (363,7 тис. осіб), Київській (337,6 тис. осіб) областях. Отже, значна частка ВПО переміщувалась у сусідні регіони, незважаючи на те, що рівень загрози в них вищий, якщо порівняти із західними регіонами;

- часові хвилі зростання кількості ВПО пов'язані з розгортанням воєнних дій. Із загальної кількості ВПО найбільше переміщених осіб було з Донецької, Харківської та Запорізької областей;

- ВПО, коли переміщувались у інші регіони, намагались розміститись у обласних цент-

рах або на територіях, близьких до них. Так, найбільша кількість ВПО сконцентрована у Київському, Львівському, Харківському, Запорізькому, Дніпропетровському районах (понад 130,0 тис. ВПО в кожному);

- як і після 2014 р., у 2022 р. значна частина переміщень ВПО відбувається в межах регіону проживання (люди їдуть в напрямку, протилежному від зон бойових дій, але в межах одного регіону);

- Харківська, Київська області є регіонами, з яких одночасно евакуювалось і до яких поверталась назад велика кількість людей.

Обираючи рішення про евакуацію, ВПО найчастіше переміщались у регіони, де могли отримати підтримку родичів, друзів, знайомих, або в місця релокації підприємств, на яких вони працювали. Іншим важливим чинником вибору регіону була можливість винайняти житло / отримати місце тимчасового перебування та працевлаштування. Однак чималу роль відігравали когнітивні упередження. Водночас спрацьовував «інстинкт самозбереження», паніка (коли людина робить більше спроб та більше помилок), які не завжди допомагали обрати найраціональніше рішення щодо вибору регіону для переміщення. Так, не зовсім обґрунтованим видається переміщення у Запорізьку (чи в її межах), Дніпропетровську, Харківську області. У такому разі спрацьовують нераціональні оцінки рівня безпечності регіонів (Дніпропетровська область безпечніша, якщо порівняти з Донецькою чи Луганською, але значно менш безпечна за центральні чи західні області), очікування швидкого завершення війни, наявні стереотипи щодо мешканців, укладу життя в інших регіонах тощо.

Зрозуміло, що психоемоційний стан, різка зміна місця проживання (або й втрата житла), необхідність пристосування до нових умов життєдіяльності тощо вплинули на фінансово-економічну поведінку цієї групи населення. З'ясуємо особливості поведінки ВПО в контексті об'єктивних та когнітивних чинників обрання рішень ВПО, зокрема фінансових.

На фінансові рішення ВПО найбільший вплив мала зміна підходів до управління власними коштами через війну. Ці зміни проявлялись так:

- посилений контроль за власними доходами та видатками;

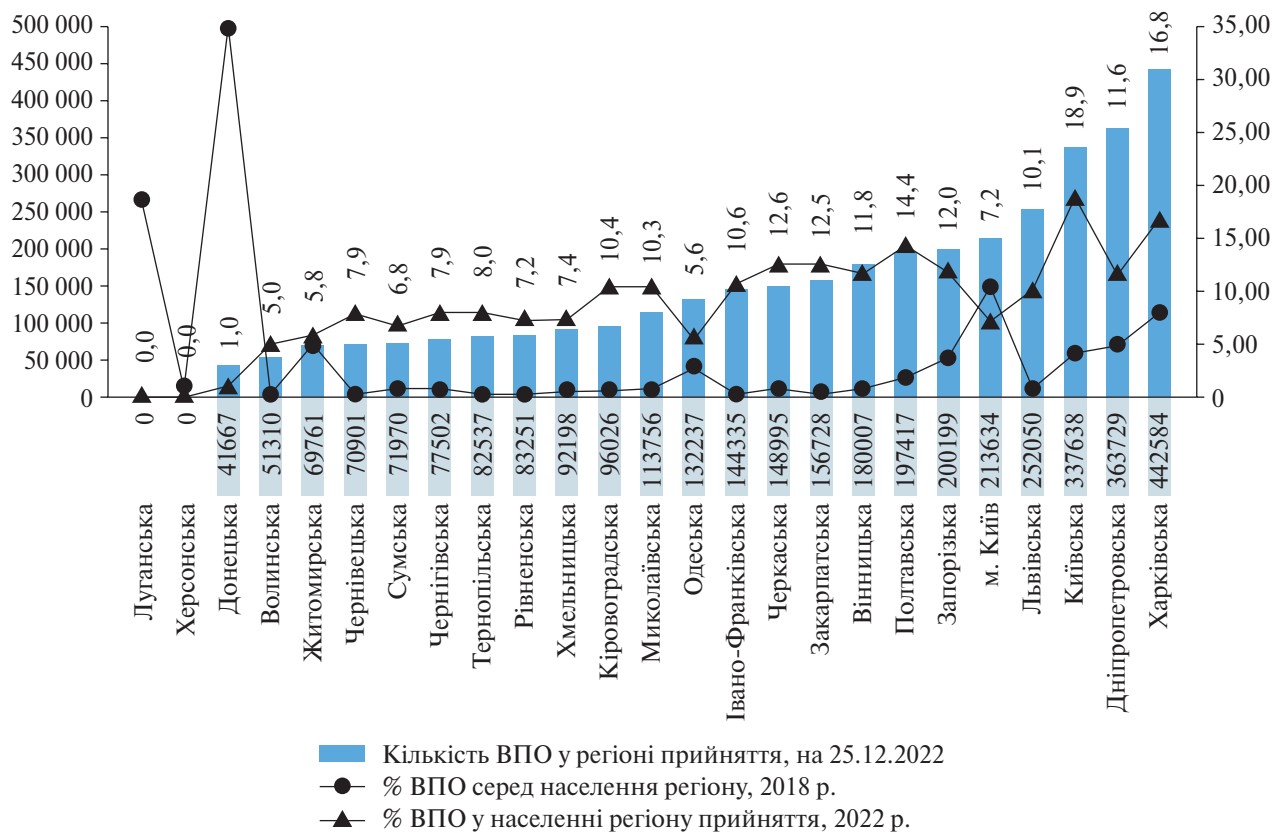

Рис. 4. Регіональні особливості переміщення ВПО 2022 р. (за даними [16])

- перегляд доцільності окремих видів видатків для економії власного бюджету та через перегляд цінності окремих речей;
- через підвищення в суспільстві у війсьній час рівня емпатії до чужих потреб чи бід зростає частка видатків на допомогу військовим, людям, які постраждали через війну, втратили рідних чи майно, опинились у складних життєвих ситуаціях тощо;
- інвентаризація наявних активів на предмет можливості їх трансформації у фінансові ресурси;
- зміна підходів до планування (зокрема фінансових розрахунків). Люди перестали планувати на довгострокову перспективу, а горизонт планування скоротився від кількох днів до тижня, найсильніше до місяця — строку, за який реально контролювати виконання планів у кризових умовах.

Проте поява великої кількості ВПО у регіонах, що приймають, і територіальних громадах вимагала і зміни підходів до управління з боку органів місцевого самоврядування, і налагодження комунікації з боку місцевих мешканців тощо. Найскладнішим завданням для територіальних громад стала інтеграція ВПО

у соціально-економічне життя. Поява в територіальних громадах нових жителів (хай і тимчасових) у кількості, яка становить 10—20 % мешканців, вимагало від представників місцевого самоврядування допомоги у пошуку житла та гуманітарної допомоги, пошуку роботи на місцевому ринку праці. Крім цього, це зумовило зростання навантаження на місцеву соціальну інфраструктуру, спричинило до збільшення видатків місцевих бюджетів на облаштування місць проживання ВПО, надання додаткових соціальних послуг, реалізацію програм та проектів з підтримки ВПО.

Складним для вирішення виявилось питання працевлаштування ВПО. З одного боку, ВПО зіткнулись з висококонку rentним та обмеженим ринком праці у місцях переміщення (зокрема західні регіони України завжди були працenaдлишковими та з нижчим рівнем оплати праці), відсутністю вакансій, що відповідають їх професійним навичкам чи рівню їх кваліфікації, високим рівнем тіньової зайнятості. З іншого — частина ВПО не демонструє спрямованість на пошук місця праці, не схильна перекваліфікуватись відповідно до потреб місцевого ринку праці та розглядає

Таблиця 1. Чинники обрання рішень ВПО щодо евакуації та подальшої інтеграції у соціально-економічне життя регіонів / громад, що їх приймають

Рішення про евакуацію	Об'єктивні чинники	Поведінкові (когнітивні) чинники
Фінансові рішення	<p>Переїзд до родичів у межах власного чи іншого регіону, зі сподіванням на їх підтримку (фінансову, організаційну, інформаційну тощо)</p> <p>Переїзд в межах власного регіону подальше від бойових дій. Загроза життю висока, однак середовище перебування близьке до «рідного»</p> <p>Рішення про евакуацію обрано у зв'язку з релокацією бізнесу у безпечний регіон</p> <p>Рішення про переміщення у західні регіони обрано із планами подальшого переміщення за кордон</p> <p>Рішення про переміщення у інші регіони обрано з урахуванням працевлаштування в нових регіонах, доступності цін на житло та інше</p> <p>Відсутність доходів вимагає економії наявних фінансових ресурсів</p> <p>Посилення контролю фінансових витрат</p> <p>Витрати зумовлені посиленням емпатії у суспільстві під впливом війни</p> <p>Інвентаризація власних активів з метою їх трансформації у фінансові ресурси</p> <p>Невизначеність щодо подальших воєнних дій впливає на скорочення горизонту планування</p>	<p>«Інстинкт самозбереження». Рівень стресовості ситуації посилюється, якщо перед людиною стоїть вибір жити чи померти їй (її рідним). Під впливом стресу людині властиво діяти ірраціонально.</p> <p>«Паніка». У такому стані людина робить більше спроб та більше помилок</p> <p>«Стереотипи». Обираючи рішення про переміщення, люди виходили із набутих стереотипів упродовж життя, зокрема «на заході інший уклад життєдіяльності», «столиця з високим рівнем оплати праці та можливостями» тощо</p> <p>«Емоційний каскад» — в обранні рішення є заручниками емоцій. Вплив емоцій на «короткотермінові рішення», які згодом можуть змінити «довготермінові»</p> <p>Обрання рішення ґрунтується на почутті «справедливого». Справедливою видається компенсація за втрату житла, джерела доходів</p> <p>Упередження «статусу-кво» викликає прагнення зберегти все як було, адже зміни є «важкі»</p> <p>Емпатія під впливом «ефекту відомої жертви» — якщо знаєш обличчя та деталі про людину, то більше переймаєшся її долею та віддаєш гроші</p> <p>«Уникнення втрат» — людям складно обрати рішення про розпродаж / втрату власних активів, тому що своє майно є ціннішими, за чуже</p>
Рішення про працевлаштування	<p>ВПО обирають рішення про працевлаштування, якщо їх влаштовує зарплата, робота відповідає їх кваліфікації</p> <p>Частина жінок з числа ВПО не шукають роботи, бо зайняті доглядом за дітьми, інвалідами</p> <p>ВПО продовжують працювати у дистанційному форматі на попередньому місці праці</p> <p>ВПО в пошуках роботи зрідка звертаються до центрів зайнятості, частіше до підприємств, ОМС і інтернет-ресурсів</p>	<p>«Споживацька поведінка» через задоволення мінімальних потреб за рахунок забезпечення житлом, державних фінансових виплат, наявного стереотипу «нас повинні забезпечити»</p> <p>«Гедонічна адаптація» — відбувається процес звикання до місця, будинку. Людина адаптується до поганого, коли не робить перерв</p> <p>«Ефект неоднозначності» — намагання уникати варіантів, щодо яких відсутня повна інформація створює ефект «невідомої» ймовірності</p>
Перспективи майбутнього перебування. Вибір «залишитись» чи «повернутись»	<p>Перспективи подальшого перебування залежать від того, наскільки ВПО змогли інтегруватись у нове середовище, працевлаштуватись, знайти житло (купівля житла чи доступна оренда), влаштувати дітей у місцеві освітні заклади, адаптуватись до місцевих традицій та укладу життя тощо</p>	<p>На вибір «повернутись» впливатимуть такі когнітивні упередження:</p> <ul style="list-style-type: none"> «групове мислення» — піддаватись впливу більшості, групи, знайомих; «надмірна самовпевненість» — схильність переоцінювати свої можливості; «упередження вцілілого» — схильність робити висновки за вибіркою «вцілілих», що не охоплює тих, хто зазнав невдачі; «переоцінка власноруч створеного» — чим більше зусиль вкладено у власне житло, тим сильніша прив'язаність. <p>На вибір «залишитись»:</p> <ul style="list-style-type: none"> «упередження досвіду» — на прийняття рішення впливає аналогія з пережитими ситуаціями; страх перед невизначеністю; психологічна «адаптивність» до нових умов життєдіяльності; відкритість до прийняття нового (нового місця праці, нового житла, нових сусідів, друзів тощо)

*Розроблено авторами.

свою ситуацію як тимчасову, яку можна «перечекати», отримавши тимчасове житло, соціальні виплати та гуманітарну допомогу. Фактично йдеться про формування моделі «споживацької поведінки» з боку ВПО, яка передбачає пере-кладання відповідальності за свою життєдіяльність на новому місці на інших, очікуючи допомоги від держави, громадських організацій, благодійних фондів. Вихід із ситуації полягає в максимальній інтеграції ВПО в економічне життя громади через сприяння їх працевлаштування, залучення до суспільного життя, стимулювання дітей ВПО до навчання в місцевих школах і відвідування дошкільних закладів освіти тощо.

Для ВПО критичним є обрання рішення про подальші перспективи — залишитись і влаштувати власне життя в новій громаді чи повертатись додому. Це є визначальним чинником, який зумовлює поведінку ВПО в громадах / регіонах, що приймають. Основними критеріями обрання такого рішення є інформація щодо ведення / припинення бойових дій на те-

риторіях, звідки переміщені ВПО, наявність / відсутність уцілілого житла, можливість отримати / орендувати житло, яке відповідатиме потребам ВПО, можливість працевлаштування [17]. Поряд з цими об'єктивними чинниками вагома роль належить і когнітивним чинникам — «прийняття» способу життя місцевої громади, психологічна «адаптивність» до нових умов життєдіяльності, відкритість до прийняття нового (нового місця праці, житла, сусідів, друзів тощо) (табл. 1).

Отже, попри існування спільних тенденцій у зміні поведінки мешканців регіонів, що приймають ВПО під час війни (послаблення «інфляційної психології», зростання попиту на окремі групи товарів, відмова від нових кредитів, зростання проблемних кредитів тощо), поведінка ВПО зумовлена факторами перманентного стресу, що посилює вплив когнітивних упереджень (табл. 2). У контексті розвитку регіонів важливим чинником повинна стати інтеграція ВПО у нові громади та перетворення ВПО у ресурс їх розвитку та запо-

Таблиця 2. Особливості інвестиційно-кредитної, споживчої поведінки мешканців регіонів прийняття та ВПО в умовах війни

Тип поведінки	Найхарактерніші особливості поведінки	
	Мешканці регіонів	ВПО
Інвестиційно-кредитна	<i>«Відкладені» інвестиції в об'єкти нерухомості</i>	
	<p>Нерухомість втрачає інвестиційну привабливість через відсутність упевненості у отриманні прибутку в майбутньому</p> <p>Збільшення депозитів, що розглядаються як пасивна інвестиція та механізм захисту грошей в умовах потенційних руйнувань житла</p> <p>Конвертація власних гривневих заощаджень у валюті через механізми відкриття валютного депозиту на три місяці</p>	<p>Невпевненість у майбутньому та відсутність чіткого рішення щодо місця проживання не спонукає до інвестування в нерухомість. Під час обрання рішення про купівлю житла зорієнтовані на вторинний ринок, де житло дешевше і готове до проживання</p> <p>Інвентаризація наявних активів на предмет можливості їх трансформації у фінансові ресурси</p> <p>Посилений контроль за власними доходами і видатками</p> <p>Активне використання державних, регіональних програм підтримки ВПО</p>
Споживча	<p>Відмова від «інфляційної психології» під впливом безпекових чинників</p> <p>Переорієнтація попиту на товари, що забезпечують базові потреби — продукти харчування, сигарети, медикаменти, взуття та одяг, гігієнічні та господарчі товари, товари для тварин</p> <p>Відмова від купівлі брендівих і дорогих марок (у різних групах товарів)</p> <p>Відмова від спонтанних покупок та переорієнтування на планові покупки</p>	<p>Орієнтація на задоволення потреб, які є сьогодні. Відмова від купівлі продуктів / речей про запас</p> <p>Небезпека розвитку «споживацької поведінки»</p>

бігання формуванню «споживацької» поведінки ВПО.

Висновки. Під час зростання облікової ставки НБУ на 15 % відбулось лише мінімальне підвищення ставок депозитів населення та зниження ставок споживчих кредитів, отже, в умовах війни фінансово-кредитний ринок не відреагував на дії НБУ. Об'єктивними чинниками падіння попиту на споживчі кредити стало: зниження платоспроможності позичальників (населення) через втрату роботи та джерел надходження доходів, зменшення потреб населення у одязі, побутовій техніці, переоцінка цінностей в умовах війни тощо. Водночас в умовах війни люди перманентно знаходяться у стресовому стані, а невизначеність щодо перспектив розвитку подій у країні посилює вплив когнітивних (психологічних) чинників. Зокрема, є такі когнітивні упередження, як: *«неприйняття ризику»* — перспектива втратити джерело доходу, товар / послугу, отриману за споживчим кредитом; *«інертність розподілу ресурсів»* — в умовах стресу люди не здійснюють радикального перерозподілу ресурсів; *«ефект невизначеності»* щодо перспектив майбутнього в умовах війни тощо.

На тлі бойових дій у всіх регіонах України відбувається зростання депозитів. Основною об'єктивною причиною збільшення обсягу залучених депозитів стала переоцінка валютних депозитів за новим курсом валюти. Водночас проявилась і ірраціональна поведінка населення. Так, на початку війни під впливом паніки зріс попит на готівкову гривню, однак згодом, ставши перед вибором — довірити гроші банкам у кризовій ситуації, чи зберігати їх вдома під загрозою ракетних обстрілів, вимушеного переміщення чи окупації — багато хто зробив вибір на користь банків попри те, що довіра до них у воєнний час знизилась.

Приріст валютних депозитів був зумовлений не рівнем депозитних ставок, а намаганням населення знизити втрати від зростання валютного курсу і купити іноземну валюту за вигіднішим курсом (за умови її розміщення

в банку під строковий депозит терміном не менше трьох місяців).

Значно вищий рівень невизначеності (порівняно з попередніми кризами) та практично неможливість планування майбутнього в умовах війни зумовили стрімке падіння житлового інвестування після 24.02.2022. Водночас фінансові та економічні чинники відійшли на другий план, визначальним став безпековий чинник. Особливістю сучасної кризи стало розбалансування первинного ринку нерухомості: є одночасне існування «відкладеного» попиту з боку населення на нерухомість та «відкладеної» пропозиції з боку забудовників, які не схильні знижувати ціни, щоб зрівноважити ринок.

На противагу попереднім кризам 2022 р. не відбулось розгортання «інфляційної психології» населення. Певною мірою це зумовлено переглядом цінностей і пріоритетів населення, вимушеним переселенням значної кількості людей, зниженням їх доходів на тлі відсутності розуміння напряму розвитку подій, що спонукає до збереження фінансових ресурсів, тощо. Населення стало менше робити спонтанних покупок, натомість стало більш орієнтованим на планові покупки.

На фінансові рішення ВПО найбільший вплив мала зміна підходів до управління власними коштами через війну. Такі зміни проявлялись у посиленні контролю за власними доходами та видатками, перегляді доцільності деяких видів видатків для економії власного бюджету, зростанні частки видатків на допомогу військовим, людям, які постраждали через війну, що зумовлено підвищеним рівнем емпатії в суспільстві у воєнний час; зміні підходів до планування та скороченні горизонту планування.

Стаття підготовлена за результатами виконання проєкту Національного фонду досліджень України «Фінансові детермінанти забезпечення економічного зростання регіонів і територіальних громад на засадах поведінкової економіки» (реєстраційний номер 2020.02/0215).

СПИСОК ЛІТЕРАТУРИ:

1. Сторонянська І.З., Бенівська Л.Я. Кредитно-інвестиційні чинники економічного зростання регіонів України в умовах фінансово-економічної турбулентності. *Фінанси України*. 2021. № 8. С. 81—99. <https://doi.org/10.33763/finukr2021.08.081>
2. Сторонянська І.З., Бенівська Л.Я. Поведінкові фактори у прийнятті фінансово-економічних рішень суб'єктами економіки в умовах невизначеності. *Фінанси України*. 2022. № 6. С. 112—128. <https://doi.org/10.33763/finukr2022.06.112>
3. Жаліло Я.А., Базиліук Я.Б., Ковалівська С.В., Коломієць О.О. та ін. Україна після коронакризи — шлях одужання: наукова доповідь. Київ: Національний інститут стратегічних досліджень, 2020. 304 с.
4. Базиліук Я.Б., Гейко Т.Ю. Організаційні механізми зниження загроз економічній безпеці у зв'язку із запровадженням заходів щодо запобігання поширенню на території України захворювань на COVID-19. Національний інститут стратегічних досліджень. 5 с. URL: <https://niss.gov.ua/sites/default/files/2020-04/ekonom-bezpeka-covid.pdf> (дата звернення: 20.01.2023).
5. Геєць В. Феномен нестабільності — виклик економічному розвитку. Київ: Академперіодика, 2020. 456 с. <https://doi.org/10.15407/akademperiodyka.403.456>
6. Шаров О.М. «Корона-тест» фінансової системи України: зовнішні загрози. *Економіка України*. 2020. № 7. С. 14—26. <https://doi.org/10.15407/ekonomyukr.2020.07.014>
7. Возняк Г.В., Бенівська Л.Я. Обґрунтування поведінкових закономірностей прийняття рішень суб'єктами фінансово-економічних відносин на регіональному рівні. *Регіональна економіка*. 2021. № 1. С. 72—82. <https://doi.org/10.36818/1562-0905-2021-1-8>
8. Фінансові детермінанти економічного зростання регіонів і територіальних громад України в координатах поведінкової економіки: науково-аналітична доповідь. Наук. ред. Г.В. Возняк. НАН України. ДУ «Інститут регіональних досліджень ім. М.І. Долішнього НАН України». Львів, 2021. 126 с.
9. Данилишин Б. Підвищення облікової ставки до 25 %: чи виправдало очікування це рішення. *Економічна правда*. 20.10.2022. URL: <https://www.epravda.com.ua/columns/2022/10/20/692834/> (дата звернення: 20.01.2023).
10. Огляд банківського сектору. Травень 2022 року. *Офіційний сайт Національного банку України*. 12 с. URL: https://bank.gov.ua/admin_uploads/article/Banking_Sector_Review_2022-05.pdf?v=4 (дата звернення: 20.01.2023).
11. Заражевська С. Нерухомість — зірка серед інвестицій в довоєнний час. *Forbes*. 25.10.2022. URL: <https://forbes.ua/money/kvadratni-metri-groshey-25102022-9264> (дата звернення: 20.01.2023).
12. Нерухомість у часи війни: де краще придбати нове житло. *Forbes*. 30.06.2022. URL: <https://forbes.ua/company/nerukhomist-u-chasi-viyni-de-krashe-pridbati-nove-zhitlo-i-chomu-zaraz-slushniy-moment-30062022-6855> (дата звернення: 20.01.2023).
13. Бабич Ю. В яких містах України найнижчі ціни на житло. *Нерухомість24*. 16.07.2022. URL: https://realestate.24tv.ua/yakih-mistah-ukrayini-naynizhchi-tsini-zhitlo-porivnyannya-tsin_n2097858 (дата звернення: 20.01.2023).
14. Підсумки ринку нерухомості у 2022 році. *ЛУН аналітика*. URL: <https://misto.lun.ua/2022> (дата звернення: 20.01.2023).
15. Стратонова Н. На першому місці — підтримати своїх: як в Україні змінились споживчі тренди від початку війни. *Суспільне. Новини*. 22.01.2023. URL: <https://suspilne.media/359908-na-persomu-misci-pidtrimati-svoih-ak-v-ukraini-zminilis-spozivci-trendi-vid-pocatku-viyni/> (дата звернення: 27.01.2023).
16. Базова оцінка території зареєстрованих ВПО. Підсумки 19 туру — Україна. *Global Data Institute «Displacement tracking matrix»*. URL: <https://dtm.iom.int/> (дата звернення: 27.01.2023).
17. Сторонянська І., Максименко А. Тенденції та ризики місцевого економічного розвитку в умовах війни: звіт за результатами соціологічного дослідження (методом фокус-групових інтерв'ю) у територіальних громадах Львівської області. *Інтернет-сайт «Децентралізація»*. 2022. 59 с. URL: https://decentralization.gov.ua/uploads/attachment/document/1213/LED_Report_Focus_Group_Lviv_2022.pdf (дата звернення: 27.01.2023).

Надійшла 27.01.2023

REFERENCES

1. Storonyanska I.Z., Benovska L.Ia. Kredytно-investytsiini chynnyky ekonomichnoho zrostannia rehioniv Ukrainy v umovakh finansovo-ekonomichnoi turbulentsnosti. *Finansy Ukrainy*. 2021. No. 8. P. 8—99. <https://doi.org/10.33763/finukr2021.08.081> [in Ukrainian].
2. Storonyanska I.Z., Benovska L.Ia. Povedinkovi faktory u pryiniatti finansovo-ekonomichnykh rishen subiektamy ekonomiky v umovakh nevyznachenosti. *Finansy Ukrainy*. 2022. No. 6. P. 112—128. <https://doi.org/10.33763/finukr2022.06.112> [in Ukrainian].
3. Zhailo Ya.A., Bazyliuk Ya.B., Kovalivska S.V., Kolomiets O.O. ta in. Ukraina pislia koronakryzy — shliakh oduzhannia: naukova dopovid. Kyiv: Natsionalnyi instytut stratehichnykh doslidzhen, 2020. 304 p. [in Ukrainian].
4. Bazyliuk Ya.B., Heiko T.Iu. Orhanizatsiini mekhanizmy znyzhennia zahroz ekonomichnii bezpetsi u zviazku iz zaprovadzhenniam zakhodiv shchodo zapobihannia poshyrenniu na terytorii Ukrainy zakhvoriuvan na COVID-19. Natsionalnyi instytut stratehichnykh doslidzhen. 5 p. URL: <https://niss.gov.ua/sites/default/files/2020-04/ekonom-bezpeka-covid.pdf> [in Ukrainian].

5. Heiets V. Fenomen nestabilnosti — vyklyk ekonomichnomu rozvytku. Kyiv: Akadempriodyka, 2020. 456 p. <https://doi.org/10.15407/akadempriodyka.403.456> [in Ukrainian].
6. Sharov O.M. «Korona-test» finansovoi systemy Ukrainy: zovnishni zahrozy. *Ekonomika Ukrainy*. 2020. No. 7. P. 14—26. <https://doi.org/10.15407/economyukr.2020.07.014> [in Ukrainian].
7. Vozniak H.V., Benovska L.Ia. Obgruntuvannya povedinkovykh zakonmirnostei pryiniattia rishen subiektamy finansovo-ekonomichnykh vidnosyn na rehionalnomu rivni. *Rehionalna ekonomika*. 2021. No. 1. P. 72—82. <https://doi.org/10.36818/1562-0905-2021-1-8> [in Ukrainian].
8. Finansovi determinanty ekonomichnoho zrostantia rehioniv i terytorialnykh hromad Ukrainy v koordynatakh povedinkovoi ekonomiky: naukovo-analitychna dopovid. Nauk. red. H.V. Vozniak. NAN Ukrainy. DU “Instytut rehionalnykh doslidzhen im. M.I. Dolishnoho NAN Ukrainy”. Lviv, 2021. 126 p. [in Ukrainian].
9. Danylyshyn B. Pidvyshchennia oblikovoi stavky do 25 %: chy vypravdalo ochikuvannia tse rishennia. *Ekonomichna pravda*. 20.10.2022. URL: <https://www.epravda.com.ua/columns/2022/10/20/692834/> [in Ukrainian].
10. Ohliad bankivskoho sektoru. Traven 2022 roku. *Ofitsiinyi sait Natsionalnoho banku Ukrainy*. 12 p. URL: https://bank.gov.ua/admin_uploads/article/Banking_Sector_Review_2022-05.pdf?v=4 [in Ukrainian].
11. Zarazhevska S. Nerukhomist — zirka sered investytsii v dovoiennyi chas. *Forbes*. 25.10.2022. URL: <https://forbes.ua/money/kvadratni-metri-groshey-25102022-9264> [in Ukrainian].
12. Nerukhomist v chasy viiny: de krashche prydbaty nove zhytlo. *Forbes*. 30.06.2022. URL: <https://forbes.ua/company/nerukhomist-u-chasi-viiny-de-krashche-pridbati-nove-zhitlo-i-chomu-zaraz-slushniy-moment-30062022-6855> [in Ukrainian].
13. Babych Yu. V yakykh mistakh Ukrainy nainyzhchi tsiny na zhytlo. *Nerukhomist24*. 16.07.2022. URL: https://realestate.24tv.ua/yakih-mistah-ukrayini-naynizhchi-tsini-zhitlo-porivnyannya-tsin_n2097858 [in Ukrainian].
14. Pidsumky rynku nerukhomosti u 2022 rotsi. *LUN analytika*. URL: <https://misto.lun.ua/2022> [in Ukrainian].
15. Stratonova N. Na pershomu misti — pidtrymaty svoikh: yak v Ukraini zminylys spozhyvchi trendy vid pochatku viiny. *Suspilne. Novyny*. 22.01.2023. URL: <https://suspilne.media/359908-na-persomu-misci-pidtrimati-svoih-ak-v-ukraini-zminilis-spozivci-trendi-vid-pochatku-vijni/> [in Ukrainian].
16. Bazova otsinka terytorii zareiestrovanykh VPO. Pidsumky 19 turu — Ukraina. *Global Data Institute “Displacement tracking matrix”*. URL: <https://dtm.iom.int/> [in Ukrainian].
17. Storonyanska I., Maksymenko A. Tendentsii ta ryzyky mistsevoho ekonomichnoho rozvytku v umovakh viiny: zvit za rezultaty sotsiolohichnoho doslidzhennia (metodom fokus-hrupovykh intervju) u terytorialnykh hromadakh Lvivskoi oblasti. *Internet-sait “Detsentralizatsiia”*. 2022. 59 p. URL: https://decentralization.gov.ua/uploads/attachment/document/1213/LED_Report_Focus_Group_Lviv_2022.pdf [in Ukrainian].

Received 27.01.2023

*I.Z. Storonyanska*SI “Institute of Regional Research named after M.I. Dolishniy of NAS of Ukraine”, Lviv, Ukraine
orcid.org/0000-0002-0237-1409*L.Ia. Benovska*SI “Institute of Regional Research named after M.I. Dolishniy of NAS of Ukraine”, Lviv, Ukraine
orcid.org/0000-0002-6987-5727

FINANCIAL BEHAVIOR OF THE POPULATION IN THE CONDITIONS OF WAR: REGIONAL FEATURES

Domestic and international experience shows that economic, financial, or political instability in the country has a significant impact on changing the behaviour of economic entities. The article analyses the characteristics of the population's behaviour in the conditions of war, finds out the financial aspects and regional peculiarities. The purpose of the article is to clarify the changes in the financial and credit, consumer behaviour of the population in the regional dimension in war conditions and to identify the characteristics of the behaviour of internally displaced persons. In the conditions of war, people are permanently in a state of stress, and the uncertainty regarding the prospects for the development of events in countries increases the influence of cognitive (psychological) factors. As a result, deposits increased in all regions of Ukraine. In the conditions of war, people are permanently in a state of stress, and the uncertainty regarding the prospects for the development of events in countries increases the influence of cognitive (psychological) factors. As a result, deposits increased in all regions of Ukraine. In contrast to the previous crises, in 2022 there was no deployment of the “inflationary psychology” of the population. To a large extent, this is due to the revision of the values and priorities of the population, the forced resettlement of a significant number of the population, the decrease in the income of the population, which encourages the preservation of financial resources. The financial decisions of internally displaced persons were most influenced by the change in approaches to managing their own funds due to the war. Such changes were manifested in increased control over own income and expenses; reviewing the expediency of certain types of expenses in order to save one's own budget.

Keywords: population, consumer behaviour, credit and investment behaviour, internally displaced persons.